

У44

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

УСЕНКО Наталія Миколаївна

УДК 338.43.02 (477) «1990-2013»

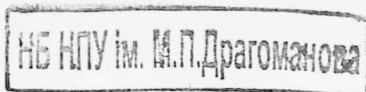
**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОЇ ТРУДЯЩОЇ МОЛОДІ
УКРАЇНИ: ЗМІНИ 1990–2000-х РОКІВ**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук



Київ – 2015



Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та археології слов'ян Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор
Падалка Сергій Семенович,
Інститут історії України НАН
України,
провідний науковий співробітник
відділу новітньої історії та політики

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Романюк Іван Миронович,
Вінницький державний педагогічний
університет імені М. Коцюбинського,
завідувач кафедри історії та культури
України;

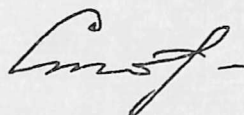
кандидат історичних наук, доцент
Кропивко Олена Михайлівна,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
доцент кафедри історії та політології.

Захист відбудеться «19» червня 2015 р. о 14.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий «18» травня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради



Т.А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема повсякдення сільської трудящої молоді сьогодні має особливе наукове, світоглядне і практичне значення. На початку ХХІ ст. за умов необхідності розв'язання таких нагальних завдань як активізація державотворчого процесу, інтеграція у світові та європейські соціально-політичні інститути, закономірно з'являється суспільний інтерес до широкого комплексу соціальних аспектів життя українського суспільства. Світоглядний досвід підтверджує, що стійкий розвиток досягли ті суспільства, які переглядали традиційні погляди на нові покоління, на систему взаємин між ними. Суспільна значущість проблеми повсякдення сільської трудящої молоді, дає можливість узагальнити досвід, поглибити теоретичні уявлення, запропонувати практичні рекомендації, які необхідно втілювати в життя. Крім того, це збагатить наукові знання широким фактичним матеріалом, надасть можливість неупередженого висвітлення подій, забезпечить широку реконструкцію процесів і більш чітке відображення об'єктивних закономірностей, притаманних українському селу. Нині в українській історичній науці розвивається новий напрям – вивчення повсякденного життя людини, сім'ї, соціальної групи, зокрема, їх суспільних настроїв, поведінки, побуту. Відбувається узагальнення знань різноманітних аспектів людської діяльності за певних історичних умов. Закономірний процес антропологізації історії спрямований на її повніше відтворення, розуміння місця та призначення людини у світі, збереження культурних традицій, сприяння духовному розвитку й гуманізації соціуму за складних глобалізаційних процесів ХХІ ст.

Актуальність даного дослідження визначається й відсутністю спеціальної праці, яка б комплексно вивчала сільську трудящу молодь у традиціях антропологічної методології. При відстеженні динаміки змін у світогляді, уявленнях, побуті, звичках молоді, аналізі особливостей їхнього середовища певною мірою вдається вивчити і відтворити різноманітні явища, що були безпосередньо пов'язані з цією соціально-демографічною групою, а також соціально-економічними процесами, що протікали в українському селі впродовж 1990–2000-х років.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук». Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова 29 березня 2012р., (протокол № 8).

Мета роботи полягає у комплексному й системному аналізі особливостей повсякденного життя сільської трудящої молоді у 1990 – 2000-і роки.

Відповідно до мети визначено такі дослідницькі завдання:

- з'ясувати стан наукового вивчення теми, рівень та повноту її джерельної бази, конкретні методологічні прийоми вирішення окреслених завдань;
- охарактеризувати соціально-економічні реалії повсякденного життя сільської трудящої молоді;
- висвітлити соціальні аспекти аграрної і молодіжної політик та виявити вплив їх на рівень і самопочуття молоді;

- розкрити особливості та узагальнити дійсний характер задоволення повсякденних, матеріально-господарських потреб молоді села;
- проаналізувати стан сфери дозвілля та відпочинку сільської молоді;
- дослідити характер діяльності, поведінки, зміни у світоглядних цінностях молоді.

Об'єктом дослідження є повсякдення сільської молоді, як окремої соціально-демографічної групи, в умовах утвердження незалежної держави.

Предметом дослідження є зміни світогляду, життєвих цінностей, особливості матеріально-побутових умов життя та праці; суспільні настрої та реакцій сільської трудящої молоді на політичні і соціально-економічні події, ставлення до культури, релігії, участь у виробничих процесах.

Хронологічні межі дослідження обґрунтовуються предметом наукового пошуку і процесу пізнання та охоплюють період 1990 – 2000 рр. *Нижня* межа зумовлена проголошенням державної незалежності, зміною внутрішньополітичних і соціально-економічних пріоритетів українського суспільства. *Верхня* хронологічна межа (2013 р.) обумовлена революцією гідності динамікою процесів, що протікали в суспільно-політичному житті та помітним зростанням у них ролі молодого покоління.

Територіальні межі дослідження. Опрацьовані матеріали стосуються території сучасної України, закріпленої Конституцією України 1996 р.

Методологічну основу дисертації становить сукупність наукових принципів та методів, що є основою історичного дослідження: історизм, наукова об'єктивність та системний підхід, без яких неможливе об'єктивне реконструювання повсякденного життя сільської трудящої молоді. Для реалізації окреслених завдань використано методологічний інструментарій, важливе місце якому належало спеціальним методам; комплексному міждисциплінарному підходу, структурно-функціональному системному аналізу.

Наукова новизна результатів дисертації полягає у постановці та дослідженні актуальної теми, яка досі не набула всебічного висвітлення в історичній науці.

Вперше:

- повсякдення сільської трудящої молоді стало предметом спеціального дослідження, в якому на теоретичному рівні розглянуті такі її складові як умови життя та побуту;

- з'ясований внесок сільської трудящої молоді у розбудову різних суспільних сфер протягом 1990–2000 рр.

Удосконалено та розширено понятійно-термінологічний апарат, зокрема, розглянуто сільську трудящу молоддь як специфічну соціально-демографічну групу, яка переживала період становлення, соціальної зрілості та адаптації до світу дорослих, сформувалася у сільському життєвому просторі, засвоїла сільський спосіб життя, мала власну структуру.

Набули подальшого розвитку питання суб'єктності, самовизначення та соціальної ідентифікації сільської молоді, а також поглибилося вивчення

особливостей задоволення повсякденних соціально-побутових потреб молоді, зокрема, у сфері дозвілля, відпочинку та діяльності.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що фактологічний матеріал, теоретичні положення, висновки та узагальнення, які містяться в ній, суттєво розширюють сучасні знання з історії України, історії повсякденності, історії українського селянства, історії сільського господарства. Результати дослідження можна використовувати для написання узагальнюючих праць із соціальної історії, історії господарства, розробки конкретних проблем соціально-економічного характеру. Отримані матеріали будуть корисними в підготовці спеціальних лекційних курсів для студентів, які навчаються на факультетах історичного, економічного та сільськогосподарського профілів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення праці обговорено на засіданнях кафедри історії та археології слов'ян Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Результати дослідження оприлюднено на шести Міжнародних і Всеукраїнських науково-практичних конференціях: Всеукраїнській конференції «П'яті Всеукраїнські Драгоманівські читання молодих істориків: актуальні проблеми вітчизняної та світової історії» (Київ, 2013); VI Міжнародній науковій конференції молодих учених «Дні науки історичного факультету» (Київ, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» (Суми, 2013); III Міжнародній науковій конференції молодих вчених та студентів, присвяченій 270-літтю укладання «Прав, за якими судиться малоросійський народ» (Глухів, 2013); VII Міжнародній конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодні, майбутнє» (Київ, 2014); Міжнародній науковій конференції «Культурно-інтелектуальна складова цивілізаційного поступу українства» (Київ, 2014).

Публікації. За матеріалами дослідження автором опубліковано шість статей у фахових виданнях, зокрема, одна з них – у закордонному фаховому виданні.

Структура дисертації зумовлена метою, завданням та проблемно-хронологічним методом дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (11 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (479 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 238 сторінок, з яких 184 – основний текст.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; сформовано мету та завдання; визначено об'єкт і предмет; окреслено методи дослідження; доведено наукову новизну роботи та її практичне значення; міститься інформація щодо апробації результатів дослідження та його структури.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** визначено рівень наукової розробленості проблеми, охарактеризовано джерельну базу та методи дослідження.

В **історіографічному огляді** розділу автор зазначає, що висвітлення повсякденного життя сільської трудящої молоді в Україні впродовж 1990 – 2000 рр.

традиційно залишалась затребуваним попри загальну дослідницьку інертність, спричинену часто неоднозначним розумінням фахівцями необхідності реконструкції незавершених суспільно-політичних та соціально-економічних процесів.

Систематизація та аналіз історичних праць дозволили з'ясувати, що проблема повсякденності сільської трудящої молоді залишалася малодослідженою. Загалом в історіографічному осмисленні теми можна умовно виділити два періоди: перший – з 1991 до кінця 1990-х років, другий – від початку 2000-х років до сьогодення.

Упродовж першого періоду об'єкт і предмет дослідження тільки набували своєї визначеності. Історія повсякденності як окремий напрям досліджень в Україні почав формуватися в 1990-і роки і продовжував інституалізуватися в наступний період. Повсякденне життя сільської трудящої молоді розглядалося у наукових студіях, де аналізувалися окремі аспекти культурних, соціально-побутових проблем українського села чи суспільства в цілому. Частково зміни, що відбувалися в сімейно-шлюбних відносинах, ставленні молоді до політичних процесів, розглядалися у працях, присвячених молодіжному руху та громадській ініціативі. У такому ключі було підготовлене чи не найперше в історіографії дослідження А. Кондрацького.¹ Сільський життєвий простір, як умова повсякдення, розглядався у публікаціях, присвячених соціально-економічним змінам на селі. Праці, що вийшли друком на початку 1990-х років хибували такою вадою як популяризаторська спрямованість, хронологічно-послідовна конкретика, детальна описовість тощо. Передусім до них слід віднести праці О. Бондарчука, П. Панченка, Г. Сургая.²

Другий етап в історіографії проблеми розпочався на порубіжжі 1990 – 2000-х років і його характеризувало те, що на той час більш конкретно визначалися об'єкт і предмет та методологія історії повсякденності. У цьому плані варто виділити праці О. Удода, С. Куделка, О. Коляструк.³ Крім того, заслуговують на увагу праці, які безпосередньо присвячувались конкретно-історичним зрізам проблеми повсякденності сільського населення (були виконані на матеріалах 1920 – 1930; 1940 – 1950 і 1950 – 1960-х років). Важливе значення для дослідження мали праці: О. Шамрая, О. Лукашевич, Т. Нагайко, Н. Хоменко,⁴ а також ті праці, що виконані

¹ Кондрацький А. Молодіжний рух в Україні / А.А. Кондрацький // Україна незалежна: час випробувань і сподівань. – К.: Наукова думка, 1993. – 223 с.

² Бондарчук О.О. Агрпромышленные ассоциации: пути становления. – К.: Либідь, 1991. – 268 с.; Панченко П.П. Сторінки історії України ХХ століття (Українське село: поступ, сподівання, тривоги). – К.: ВІПОЛ, 1995. – 229 с.; Сургай Г.І. Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс / Г.І. Сургай – К.: Либідь, 1991. – 180 с.

³ Удод О.А. Історія повсякденності як методологічна проблема / О.А. Удод // Доба. – К., 2002. – №3. – С. 6-18; Удод О.А. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства / О.А. Удод // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: зб. наук. праць, присвячених пам'яті акад. НАН України Ю.Ю. Кондуфора. В 2-х тт. К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – Т.2. – С. 286-313; Куделко С.М. Історія повсякденності в контексті історичного краєзнавства / С.М. Куделко // Епохи. Культура. Люди. – Х.: Восточно-регіональний центр гуманітарно-образовательних ініціатив, 2004. – С. 144-149; Коляструк О.А. Історія повсякденності як об'єкт дослідження: історіографічний і методологічний аспект / О.А. Коляструк. – Х.: Курсор, 2008. – 112 с.

⁴ Шамрай О.Г. Культурно-освітня сфера та духовне життя українського села в 1943 – 1950 рр. (за матеріалами центральних областей Української РСР): автореф. дис. канд. іст. наук:

у форматі монографій та статей В. Даниленка, Л. Ковпак.⁵ Окремі сегменти повсякденності сільської молоді розглядалися у дослідженнях В. Литвина, Г. Касьянова⁶, присвячених історії незалежної України. У контексті з'ясування деяких аспектів світоглядних цінностей сільської трудящої молоді – вигідно позиціонувалися праці Є. Бородіна,⁷ автор яких практично вперше у широкому форматі проаналізував становлення та розвиток державної молодіжної політики.

Окрему групу історичної літератури становили публікації, присвячені в цілому історії українського селянства та соціально-економічному розвитку села. Передусім це наукові розвідки С. Падалки, О. Андрощука, О. Кропивко, С. Живори, І. Романюка, М. Ігнатенко.⁸ В окремих працях висвітлювались проблеми змін у складі молоді села, з'ясовувались питання взаємозв'язку економічної ситуації в Україні та динаміки молоді. До таких праць належать дисертації Т. Мельничук, Т. Совецької, В. Корнієнко.⁹

07.00.01 / О.Г. Шамрай; Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 20 с.; Лукашевич О.М. Побут та дозвілля сільського населення України (1920 – 1930 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / О.М. Лукашевич, Національний педагогічний ун-т імені М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 16 с.; Нагайко Т.Ю. Повсякденне життя сільського населення у 1941 – 1945 рр. (на матеріалах центральних областей України): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Т.Ю. Нагайко; Державний вищий навч. закл. «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний ун-т імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 20 с.; Хоменко Н.М. Повсякденне життя студентської молоді України (1950-1960-ті рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Н.М. Хоменко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2008. – 20 с.

⁵ Даниленко В.М. Повсякденне життя українських селян у повоєнний період (1945 – 1953 рр.). / В.М. Даниленко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. / Інститут історії України НАН України. – К., 2005. – Вип. 9. – С. 3-16; Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. / Л.В. Ковпак; Ін-т історії НАН України. – К. 2003. – 250 с.

⁶ Литвин В.М. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.) / В.М. Литвин. – К.: Наукова думка, 2002. – 559 с.; Касьянов Г.В. Україна 1991-2007: Нариси новітньої історії. / Г.В. Касьянов – К.: Наш час, 2008. – 432 с.

⁷ Бородин Є. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991-2004 рр.): [монографія] / Є.І. Бородин. – Д.: Герда, 2006. – 472 с.

⁸ Живора С. Становлення нових форм господарювання в сільському господарстві / О. Кропивко, Н. Кравченко // Соціально-демографічні проблеми реформ у агропромисловому комплексі України (1991 – 1998 роки). – К., 1998. – С. 123-156; Ігнатенко М.М. Село на нашій Україні новітні політичні стереотипи і соціально-економічні детермінанти змін 1991 – 2008 рр. / Монографія. – Ялта, 2009. – 644 с.; Історія українського селянства. Нариси у 2-х т. Т. 2. – К.: 2006. – 652 с.; Романюк І.М. Методика і методологія визначення типів сільських населених пунктів другої половини ХХ ст. // Вісник інституту історії, етнології і права. – Вінниця, – 2010. – Вип. 8. – С.34-36.

⁹ Мельничук Т.А. Зміни у соціальному складі сільського населення України (1989-2001 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Мельничук Тетяна Анатоліївна; Вінницький держ. педагог.ун-т ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2006. – 212 с.; Совецька Т.Г. Становлення та розвиток сільського підприємництва в Україні (середина 80-х років ХХ - початок ХХІ століття): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Совецька Тетяна Георгіївна; Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2007. – 203 с.; Корнієнко В.В. Здійснення земельної реформи в Україні (1990 – 2002 рр.): історичні уроки та наслідки: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Корнієнко Валерій Васильович; Національний аграрний ун-т України. – К., 2003. – 242 с.

Деякі аспекти соціально-економічного розвитку села розглядалися у дослідженнях істориків зарубіжжя П-Р. Магочія, Р. Шпорлюка, К. Вітман.¹⁰

Наукове значення політологічних праць М. Головатого, М. Перепелиці, О. Корнієвського, В. Якушка полягало в тому, що у них, крім розгляду питань функціонування механізму державної молодіжної політики, досліджувались традиційні підходи до визначення місця і ролі сільської молоді у соціальній структурі суспільства, у партійному і громадському будівництві. Соціологічні дослідження стосувалися загальних рис молоді, особливостей соціальної поведінки, змін у потребах і цінностях. Серед них помітне місце займали дослідження М. Підлісного, В. Шубіна, А. Шатохіна, А. Бержаніра, І. Мартинюка, В. Чигрина.¹¹ Значний внесок у дослідження проблеми зробили демографи Е. Лібанова, І. Майданнік,¹² філософи – Т. Сулятицької, В. Григор'єв,¹³ правознавці – В. Семчик, Ю. Шемшученко,¹⁴ економісти-аграрники Л. Шепотько, Й. Завадський, І. Прокопа, Т. Балановська.¹⁵

¹⁰ Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель і народів. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.; Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – К.: Дух і Літера, 2013. – 552 с.; Вітман К. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі та особливості, проблеми: [монографія] / К. М. Вітман; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К.: Логос, 2007. – 336 с.

¹¹ Підлісний М.М. Молодь як об'єкт соціального аналізу [Текст]: монографія / М.М. Підлісний, В.І. Шубін. – Дніпропетровськ, 2011. – 269 с.; Шатохін А.М. Соціологія села. – К.: Науковий світ, 2000. – 271 с.; Бержанір А.Л. Життєве самовизначення сільської молоді в умовах різних форм господарювання: автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.03 / Бержанір А. Л.; Нац. акад. наук України, Ін-т соціології. – К., 1999. – 26 с.; Мартенюк І.О. Проблеми життєвого самовизначення молоді: (досвід прикладного дослідження): автореф... дис. доктора соціол. наук. – К., 1993. – 42 с.; Чигрин В. О. Сільська молодь: досвід комплексного соціологічного аналізу / В. О. Чигрин; Гуманітарний ун-т «Запорізький ін-т державного та муніципального управління», Таврійська держ. агротехнічна академія. – Мелітополь, 2006. – 384 с.

¹² Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е.М.Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.; Майданнік І.П. Українська молодь на ринках праці зарубіжних держав: [монографія] / І. Майданнік; Ін-т демографії та соціол. дослід. ім. М. В. Птухи НАН України. – К.: Ін-т демографії та соціол. дослід. ім. М. В. Птухи, 2010. – 175 с.

¹³ Сулятицька Т.В. Толерантне ставлення до культури іншого як ціннісний орієнтир молоді // Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри: зб. матер. міжнар. наук. конференції (Київ, 26-27 березня 2009 р.). – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2009. – С. 177-180; Григор'єв В.Й. Здоровий спосіб життя і життєво-ціннісні орієнтації сучасної молоді / В.П. Григор'єв // Сучасна молодь і проблеми життєвих цінностей. – К., 2010. – С. 158-166

¹⁴ Семчик В.І. Земельне право України: [академ. курс]: підруч. для студ. ВНЗ / В. І. Семчик [та ін.]; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Київ. ун-т права НАН України. – К.: Ін Юре, 2008. – 593 с.; Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті [Текст]: у 2 кн. / заг. ред. Ю. С. Шемшученко; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Нац. акад. внутр. справ. – К.: – 2001, – 512 с.

¹⁵ Прокопа І.В. Виробнича сфера села і сільське життєве середовище. / І.В. Прокопа, Л.О. Шепотько, – К.: НАН України. Інститут економіки. – 2001. – 119 с.; Балановська Т. І. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: У 2 т. Т. 1. Потенціал сільського сектора / Т. І. Балановська, Й. С. Завадський та ін.; НАН України. Ін-т економіки. – К., 2000. – 396 с.

Джерельна база дослідження доволі широка, різноманітна, її репрезентують кілька категорій джерел. Першу групу джерел, покладену в основу дисертації, становлять *архівні матеріали*. Особливе значення для з'ясування процесу вироблення державних і управлінських рішень з питань соціально-економічного розвитку села мали матеріали Центрального державного архіву вищих органів державної влади і управління (ЦДАВО України). Матеріали, віднайдені у фонді «Адміністрації Президента України» (Ф. 5233), дозволили відтворити ту політичну модель соціально-економічних змін на селі, що втілювалися адміністраціями Президентів України – Л. Кравчука та Л. Кучми. Простежити обставини формування державної молодіжної політики, зокрема, тих її напрямів, що стосувалися працевлаштування молоді, забезпечення їй житлом, здобуття освіти дозволили Матеріали фонду «Верховної Ради України» (Ф. 1). Базові сегменти сільської економіки соціально-економічного розвитку сіл, зміни у демографічній структурі села розглядалися із використанням статистичної та аналітичної інформації, що походить з фонду «Кабінет Міністрів України» (Ф. 2).

Деякі аспекти розвитку молодіжного підприємництва, соціального самопочуття молоді досліджувалися на основі матеріалів відомчого архіву Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. Також подані, матеріали відомчого архіву Міністерства освіти і науки України (Ф.166) (листування з міністерствами і відомствами) дозволили з'ясувати роль освіти, культури у житті сільської молоді, а також окремі аспекти її культурно-масових практик, обставин змін світоглядних орієнтацій тощо.

Регіональні особливості молодіжної і аграрної політики, традиції розвитку особистих селянських фермерських господарств вивчалися на основі матеріалів Державних архівів Київської та Чернігівської областей, аграрних відділів Прилуцької, Варвинської, Срібнянської районних державних адміністрацій.

Другу групу становлять *документи державних органів влади і управління*: Конституція України, Закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України. Вони відіграли ключову роль у вивченні концептуальних підходів до організації суспільно-політичного життя України, прав, свобод і обов'язків громадян. Постанови Кабінету Міністрів, державні і міжгалузеві програми, схвалені урядами, дозволяли з'ясувати тенденцію, що стосувалися підготовки кадрів, закріплення молоді на селі, працевлаштування тощо. До третьої групи джерел відносяться *матеріали статистичного обліку та результати соціологічних досліджень*. Збірники: «Праця України у 2011 році: статистичний збірник», «Населення України в 1999 р. Демографічний щорічник», «Статистичний щорічник України», «Жінки і чоловіки в Україні», «Сільське господарство України» дозволили з'ясувати аспекти ролі державної політики в житті сільської молоді, зокрема динаміку обсягів життєвого, соціального забезпечення, соціально-економічного розвитку села. Результати соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, Українським інститутом соціальних

досліджень та опубліковані матеріали¹⁶ стали в нагоді при аналізі світоглядних, ціннісних аспектів життя молодого покоління села.

До окремої четвертої групи джерел відносно *матеріали, підготовлені за підсумками виконання державних програм щодо забезпечення молоді, а також громадськими організаціями*. Ця інформація розкриває спектр демографічних, соціальних, політичних проблем та їх вплив на становище та самопочуття сільської молоді. Характер дослідницьких студій над проблемою потребував найширшого використання інформаційних ресурсів Інтернету. П'яту групу джерел як ілюстративний матеріал було використано як «*усну історію*». Головним чином це записані автором у 2013 р. інтерв'ю з молодими фермерами, молоддю трьох сіл Чернігівської області, а також відкрите опитування селян Київської і Полтавської областей. Такий матеріал допоміг відтворити деякі форми участі молоді в економічному житті (володіння земельним паєм), у культурному житті (ставлення до мас-медіа, відвідування закладів культури, зацікавленість в опануванні цінностями культури).

Матеріали періодичних видань, відповідно до запропонованого нами групування, становили шосту групу джерел. Вони характеризуються досить вагомою інформативною цінністю не лише тому, що у них містяться відомості про події, факти, явища в житті сільської молоді, а й тому, що їм притаманні оціночні судження.

Дослідження базується на сучасних *методологічних засадах* вивчення соціально-економічних процесів в українському селі останніх років. Із загальнонаукових методів були використані спостереження, аналіз, синтез і методи формальної логіки. За допомогою методу спостереження за життям молодих сімей фермерів та окремих молодих людей вивчалися окремі життєві ситуації, а також деякі мотиви поведінки. Метод аналізу сприяв визначенню найголовніших факторів, що впливали на середовище повсякдення молоді. Спеціально-історичні методи (історико-порівняльний, історико-типологічний, метод комплексного підходу, аналітико-логічний, хронологічний, статистичний метод, метод культурної антропології) дали змогу вирішити окреслені науково-дослідні завдання та зробити відповідні висновки. Статистичний метод дозволив простежити зміни у побутових умовах, сфері дозвілля молоді. Завдяки методу культурної антропології вдалося з'ясувати, які цінності, погляди, настрої були притаманні сільській молоді.

Таким чином, історіографічний огляд вказує на початок вивчення цієї складної і проблемної теми. Джерельна база є репрезентативною та достатньою для створення комплексного дослідження. Використання широкого спектру методів дослідження дало можливість уникнути суб'єктивних оцінок, добитися достовірних результатів дослідження.

¹⁶ Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994 – 2003 рр. / За ред. Н.В. Паніної. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – 113 с.; Молодь України в дзеркалі соціології / За заг. ред. О.М. Балакіревої, О.О. Яременка. – К.: Укр. Ін-т соціальних досліджень, 2001. – 210 с.; Структурні виміри сучасного суспільства / За ред. С. Макеєва. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. – 372 с.

У другому розділі «Соціально-економічні та суспільно-політичні чинники формування середовища повсякденного життя сільської трудящої молоді» виявлені особливості сільського життєвого простору, з'ясовано місце молоді села у соціальній структурі суспільства, засвідчила роль молоді сім'ї, досліджено місце в її житті державної політики (молодіжної, аграрної, соціальної). Констатується, що сільський життєвий простір визначав умови повсякденного життя сільської молоді. Протягом досліджуваних років відбувалися зміни у визначеності молоді у своєму поселенському статусі. Тут з'явилися певні суперечності. Соціально-економічне становище молоді села безпосередньо залежало від становища сільськогосподарського виробництва. Водночас, розвитку галузі перешкоджали проблеми, не лише тих, які перейшли у спадщину від старої адміністративної системи, а й тих, що стали наслідком помилок у його реформуванні. В Україні практично тривала деіндустріалізація сільськогосподарського виробництва, спрощення його структури, що супроводжувалася соціально деструктивними явищами, котрі суттєво пришвидшували депопуляцію українського села. Найгострішими проблемами на селі залишалась низька мотивація до праці, бідність та трудова міграція. У 2001 р. без виробничих об'єктів було 10,5 тис. (36,6 % загальної кількості) сіл. Сільське виробниче середовище як простір, у якому здійснювала свою трудову діяльність сільська молодь, мало свою специфіку, що різнилась від міської, більш відкритої і масштабної форми освоєння навколишньої природи.

Встановлено місце сільської трудящої молоді у соціальній структурі українського суспільства. Констатується, що вона мала багато спільних ознак, притаманних у цілому й мала чимало особливостей, що виділяло її у велику самостійну суспільну групу та частину селянства – суб'єкта аграрних відносин. Молодь села відрізнялася від міської особливим устроєм, характером і родом занять, рівнем комфортності життя, кваліфікацією праці, типом мислення, стабільністю цінностей і життєвих норм. Місце сільської трудящої молоді у соціальній структурі залежало від демографічної ситуації. У цілому протягом 1991 – 2004 рр. відбувалося зростання чисельності сільської молоді. Якщо в 1991 р. на селі проживало 3049,8 тис. осіб то у 2004 р. – 3116,8 тис. Разом з тим питома вага сільської молоді і молоді України в цілому протягом досліджуваних років зменшувалась. Сільська молодь займала власне місце у соціально-професійній структурі села. Протягом 1990 – 2000 рр. вона зображувалась найрізноманітнішими соціально-професійними групами – від тих, хто виконував некваліфіковану ручну працю, до працівників вищої кваліфікації, зайнятих у виробничій та невиробничій сферах українського села.

Серед сільської молоді були керівники господарств різних типів та форм власності, фахівці з вищою та середньою спеціальною освітою, службовці виконавчої праці. Дещо осібно стояли фермери, яких було небагато. Міжгалузєва зайнятість сільської молоді залишалася деформованою. Якщо у галузях матеріального виробництва їх працювало 80%, то у невиробничій було зайнято вп'ятеро менше. Мало молоді було серед міських лікарів, вчителів, працівників культури. Зазначається, що змінювалася у гірший бік конкурентоспроможність

молоді села на ринку праці. Причин цього було кілька. Найбільш трагічними за своїми наслідками виявився розрив інтересів між молодими людьми та їх батьками. Крім того, сільське господарство залишалось абсолютним лідером у темпах скорочення зайнятості. Значних масштабів на селі набувала так звана нерегламентована зайнятість (до неї вдавалася кожна п'ята молода особа) за основним місцем роботи. Збільшення числа зайнятої молоді на селі відбувалося скоріше через розширення зайнятості у особистому селянському господарстві. У 2003 р. близько 28% сільської молоді були зайняті у тіньовій економіці. Сільська молодь залишалась найбільш незахищеною частиною суспільства в економічному плані. Самозайнятість в особистому господарстві залишалась найпоширенішим видом економічної діяльності молоді на селі. Зростання її пояснювалося не лише бажанням самостійно працювати на земельній ділянці, а й багато в чому труднощами, пов'язаними із пошуками роботи. Встановлено, що у 1990-і роки почали з'являтися напрямки внутрішньої трудової міграції сільської молоді. Праця за кордоном відігравала важливу роль у особистісному становленні молоді, сприяла поліпшенню матеріального благополуччя. В Україні в цілому низькорезультативною залишалась державна система працевлаштування молоді.

У дисертації зазначається, що в Україні протягом досліджуваних нами років зберігалася традиційна практика формування молодої сільської сім'ї. вона враховувала сільський спосіб життя та менталітет селян. Несприятливий психологічний стан сільських родин на фоні загального зубожіння призвело до переоцінки сільською молоддю життєвого досвіду батьків. Нові підходи до формування сімей передбачали зміни у способах поведінки молодого подружжя. Молода сільська сім'я у цілому виявляла власну стабільність. На селі менше розпадалося молодих сімей порівняно з містом. Водночас це вказувало не на стабільність сімейних відносин, а, скоріше, на економічні труднощі, що спонукали подружжя залишатися разом. Відбувалися певні зсуви у середньому віці формування сімей, змінювались тенденції у взятті шлюбів.

Дисертантка з'ясувала вплив загальнодержавних факторів на повсякденне життя сільської трудящої молоді. Зокрема, стверджується, що незалежна держава на законодавчому і нормативному рівні визначала характер і напрямки економічної поведінки молоді, гарантувала задоволення життєвих потреб. Соціальна політика на селі, визначаючи цілі і напрямки діяльності органів державної влади, не достатньо враховувала потреби молоді. Проблеми сільської молоді знаходили відображення в державній аграрній політиці, особливо у тій її частині, що стосувалась соціально-економічних потреб села. В Україні за інерцією радянських часів йшлося про опікунську політику держави стосовно молоді. На відміну в країнах Європейського Союзу державна молодіжна політика спрямовувалася на соціальну адаптацію молоді.

Отже, з викладеного доходимо висновку, що протягом досліджуваних років на середовище повсякденного життя сільської трудящої молоді впливала соціально-економічні та суспільно-політичні фактори.

У третьому розділі «Матеріально-господарське забезпечення сільської трудящої молоді» розглянуто комплекс соціально-побутових проблем молоді, рівня її матеріального забезпечення, організації дозвілля та відпочинку.

Авторка доходить висновку, що розширення спектру соціальної орієнтації молоді стримувалося через занепад соціальної інфраструктури села. Протягом 1990 – 2000 років відбувся практично обвал будівництва на селі. У 2003 р. в середньому на п'ять сіл, або на 2660 мешканців припадав об'єкт служби побуту, у більш як 10 тис. сіл не було зупинок громадського транспорту. Погіршення матеріального добробуту молоді тісно пов'язувалося з негативними процесами, що розвивалися у соціально-побутовій сфері і зумовлювалися хронічною нестачею коштів у місцевих бюджетах, різким зменшенням підтримки цих закладів сільськогосподарських підприємств, практичним припиненням державного фінансування її розвитку.

У повсякденному житті сільської молоді велике значення мав сукупний прибуток (бюджет). Від нього залежав добробут молоді родини, можливості відпочинку, якість харчування, морально-психологічна обстановка. Прибуткова частина бюджету сім'ї формувалась з кількох джерел. Сільські реалії складались так, що прибуток від надходжень із сільгосппідприємств незмінно поступався прибутку від особистого селянського господарства. Молода сільська родина задовольняла майже всі потреби у натуральній продукції і виручала кошти, необхідні у повсякденному житті. Видатки молодих родин мали чимало статей. Значна частина коштів витрачалася на відтворення виробництва у особистому господарстві. Далі йшли видатки на різноманітні податки та збори. Другорядну роль відігравали відрахування на предмети домашнього побуту, одяг, взуття, предмети санітарії та гігієни, культурно-освітні потреби.

Серед основних проблем повсякденного життя сільської молоді була нестача грошей, несприятливі життєві умови та погіршення медичних послуг і транспортного обслуговування. Сільська молодь залишалась найбільш незахищеною в економічному відношенні частиною громадян. Зниження доходів молодих селян упродовж досліджуваних років зумовлювалося не лише ситуацією з оплатою праці, й істотним зменшенням надходжень із так званих суспільних фондів споживання, значним зростанням цін на товари та послуги, припиненням пільгового кредитування тощо. Матеріальний добробут сільської молоді значною мірою залежав від підтримки батьків. Ця тенденція зберігалась з радянських часів і протягом періоду незалежності набула найбільшого поширення. Крім того, на формування добробуту вирішальний вплив мало працевлаштування. Стабільно низька зарплата, зменшення її частки в доходах, вказували зниження її ролі як міри вартості робочої сили у сільському господарстві. Зростання чисельності та поліпшення економічних показників діяльності агроформувань не створювало передумов і не визначало відповідного зростання матеріального добробуту сільської працюючої молоді. Водночас, зростання поголів'я худоби в особистому підсобному господарстві слід оцінювати неоднозначно. Певною мірою, цим задовольнялись суспільні потреби у відповідній продукції. Але водночас, масове розведення худоби

на селі було одним із проявів виробничо-економічного спустошення села, що стало першоосновою низького рівня соціальної захищеності його жителів.

Сільська молодь брала участь у міжнародній і міжрегіональній міграції. З огляду на безліч причин вона мігрувала переважно у межах області чи регіону. Це зумовлювалось тим, що сільська молодь, виїжджаючи у міста чи селища свого регіону, підтримувала періодичні зв'язки з рідними, які залишалися у селі. Значною виявилась частка сільської молоді серед заробітчан у країнах зарубіжжя.

Зроблений висновок про те, що протягом досліджуваних років відбувалися зміни в організації дозвілля та відпочинку молоді села. Сільська молодь виявляла схильність до менш раціонального, ніж міська, підходу до організації відпочинку. Вагому роль у повсякденному житті села відігравало спілкування з друзями. Близько 70 % молоді села відзначали, що для них важливою формою проведення вільного часу залишався перегляд телепередач. Значна частина сільської молоді відходила від (традиційних) культурних надбань. Нею проводився пошук нових і осучаснених культурних форм і напрямків.

Формально культурні блага для сільської молоді були доступні. Водночас це потребувало значних матеріальних витрат, зокрема, для поїздки до обласного чи районного центру. Свідченням зниження інтересу сільської молоді до культурних і духовних надбань стало падіння престижу книги. Протягом досліджуваного періоду відбулося суттєве зниження мистецької творчості на селі. Молоді селяни в цілому надавали меншого значення (порівняно з молоддю міста) відвідування театрів та концертів. Проведені автором опитування (відкритим способом) 15 молодих людей с. Охінки Прилуцького району Чернігівської області з проблеми: «Назвіть якомога більше видів проведення дозвілля і які з них Ви активно використовуєте?» засвідчили: першим, що спало на думку молодим селянам були: прогулянки в парку, відвідування кінотеатру, клубу, спілкування з друзями в кафе, комп'ютерні ігри. І лише згодом пригадали такі види активного відпочинку: як баскетбол, волейбол, танці та ін..

Таким чином, протягом досліджуваних років соціальна орієнтація сільської молоді стримувалась погіршенням інфраструктури села. Відбувалися зміни у споживанні нею матеріальних благ.

У четвертому розділі «Діяльність, поведінка та світоглядні цінності сільської трудящої молоді» розглядаються форми молодіжного підприємництва на селі, роль у житті сільської молоді освіти, культури, релігії.

З'ясовано, що протягом досліджуваних років сільська молодь України була вагомою частиною працездатного населення, яке активно формувало нові тенденції у сфері виробництва, стало носієм нового економічного мислення. Сільську молодь підприємництво приваблювало передусім як можливість діяти самостійно, нагода виявити себе і свої здібності, а також шлях досягнення високого життєвого рівня. Здебільшого сільський молодіжний бізнес-прошарок представлявся приватними підприємцями, й лише одиниці з них, водночас, були власниками діючих підприємств, тобто реальними роботодавцями. Найбільш привабливими сферами прикладання праці залишалась торгівля, сфера обслуговування. На селі формувався імідж приватного власника.

Протягом 1990 – 2000 років зменшувалась когорта молоді, яка вважала сільськогосподарську працю найкращим видом трудової діяльності і намагалась зберегти наступність у передачі досвіду праці на селі.

На селі залишалися звужені можливості розвитку підприємництва. Фермерство залишалось найпоширенішим його видом. Основна причина, яка заважала організувати власну справу, полягала у відсутності стартових умов. Частина молоді, яка бралась за створення фермерського господарства залишалась порівняно невеликою. Проведені у 2013 р. автором опитування двох фермерських сімей у с. Охіньки Прилуцького та с. Горобіївки Срібнянського районів Чернігівської області з питання: «Які труднощі найчастіше доводилось долати при веденні виробничої (підприємницької) діяльності» засвідчили, що молодим фермерам доводилось працювати за надзвичайно інтенсивних умов, відчувати ризики, переживати нестабільність, часті розчарування, відчай. Для опитаних такий вид діяльності лише починав ставати сенсом життя.

Фермерство на селі залишалося екзотичною формою господарювання. Його частка у загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції становила лише 5–6 %. У 2003 р. на Черкащині діяло 55 молодіжних фермерських господарств, серед яких кілька великих: М. Орендарчука (с. Коротня Монастирищенського району, орендував 1470 га угідь), С. Ковяки (сmt. Млієво Городищенського району, 395 га), В. Котляра (сmt. Городище, 270 га). Новим видом економічної діяльності на селі ставав сільський туризм. Він залишався важливим фактором закріплення та працевлаштування молоді на селі.

Специфічні умови життя на селі негативно позначалися на соціальних настроях молоді. Бажання «йти в ногу з часом» стимулювало частину сільської молоді вдаватися до атрибутів модного і стильного життя, ознакою якого в уявленні багатьох було вживання алкоголю, тютюнопаління, наркотичних речовин тощо.

На процес життєвого самовизначення молоді села впливало чимало чинників. У транзитному суспільстві залишалось ускладненою переоцінка традицій, норм і цінностей. Якщо в радянський час молодь значною мірою спиралась на досвід попередніх поколінь, то у досліджувані нами роки молодь все більше застосовувала і втрачала новий соціальний досвід, покладаючись переважно на себе. У неї з'явилися ті цінності, що не були притаманні попереднім поколінням. Більшість молоді села демонструвала переконаність, що матеріальних успіхів пересічна людина повинна досягати самотужки. Це вказувало на початок руйнування колективістсько-патерналістського типу свідомості. На селі зберігалась усталена структура цінностей, що свідчило про орієнтацію на стабільне життя у звичному плині, яке старанно оберігалось від будь-яких зовнішніх несподіванок. Вона часто обмежувалась локальним сільським життєвим простором.

Отже, протягом 1990 – 2000 років відбувались зміни у цінностях, життєвих потребах сільської молоді. Соціальний настрій молоді залежав від змін у сільських умовах життя і якості суспільних перетворень, політичної стабільності.

У «Висновках» узагальнено результати наукової й теоретичної роботи, проведеної автором, визначено основні його результати, що зводяться до такого:

- Проведений аналіз стану наукової розробки проблеми повсякденного життя сільської трудящої молоді в окреслений період дає підстави стверджувати, що не існує спеціальних досліджень, автори яких розглядали б це питання всебічно і вичерпно. Базуючись на таких методологічних принципах науки як принципи багатоаспектності, всебічності, об'єктивності і застосовуючи методи системного аналізу, історико-порівняльний, історико-системний, автор дисертації проаналізувала особливості повсякденного життя сільської трудящої молоді в контексті соціально-економічного розвитку українського села. Дисертаційна робота проводилась на міждисциплінарній основі через використання теоретико-методологічних надбань історії, залучення сукупності методів і методологічних прийомів, що дало змогу запобігти однобокості у висвітленні проблеми. Джерельна база проблеми є досить репрезентованою для реалізації завдань, оскільки введені до наукового обігу джерела надали можливість створити цілісну картину змін у повсякденному житті сільської молоді.

- Повсякдення сільської молоді залежало від тих змін, що відбувалися в сільському життєвому просторі як важливому соціально-економічному чиннику. Криза в аграрній економіці, соціально-економічний занепад села негативно позначилися на стані сільської трудящої молоді. Незважаючи на істотний механічний вплив сільської молоді в міста, погіршення деяких інших демографічних показників, чисельність сільської молоді зростала. Водночас, ці зміни в динаміці чисельності молоді відбувалися не внаслідок поліпшення демографічної ситуації, а були результатом сприятливої ситуації у віковій структурі населення, яка пов'язувалася з високою народжуваністю наприкінці 1970-х у середині 1980-х років. Сільська працююча молодь відрізнялася специфічними особливостями соціалізації та інтегрування в економіку і культурний простір, раціональністю та здатністю адаптування до змін, що відбувались в українському суспільстві. Сільський життєвий простір став об'єктивною передумовою повсякдення молоді. Село акумулювало і формувало людську спільноту, яка започатковувала і організовувала систему суспільно-економічних відносин, було осередком життя, сільськогосподарського виробництва і формування селянства. Сільське виробниче середовище як простір, де здійснювала свою трудову діяльність молодь, мало свою специфіку, відмінну від міської, більш відкритої і масштабної форми освоєння навколишньої природи з метою організації матеріального виробництва та задоволення на його основі потреб.

Молодь села розуміла важливість та необхідність докорінних змін у сільському господарстві: в цілому мала високий інтелектуальний потенціал і готова була використовувати його для зміни та покращення свого життя та життя своїх дітей. Місце сільської молоді у соціально-професійній структурі села визначалося змінами у характері трудових відносин, відносин власності, привабливості сільського способу життя, доступом до освіти тощо. З'ясовано, що в Україні на фоні загальної втрати пересічною сім'єю ролі базового суспільного осередку, молода сільська сім'я продовжувала традиційно формувати з урахуванням сільського способу життя та селянського менталітету. Водночас з'явилися нові підходи до формування сім'ї, змінювались на цій основі мотиви взяття шлюбу, більш

динамічними ставали форми подружнього життя. Труднощі перехідного періоду ускладнювалися адаптацією молодих сімей до нових життєвих умов, трансформувалася демографічний потенціал шлюбно-сімейних відносин як основи відтворення селянства.

- На повсякденне життя сільської молоді істотний вплив мали загальнодержавні фактори. Підсумовуючи роботу по з'ясуванню участі органів державної влади у соціальному забезпеченні трудящої сільської молоді, доходимо висновку: у досліджувані роки суттєво трансформувалося ставлення держави і суспільства до потреб молоді. Тотальний контроль за молоддю, що мав місце в радянській державі, змінювався байдужістю держави і передачею цієї справи під вплив засобів масової інформації. Ситуація в молодіжному середовищі на селі давала підстави характеризувати процес реалізації державної політики неоднозначно. З одного боку, позитивним було те, що вдалося закласти підвалини політики по розв'язанню проблем сільської молоді, а з іншого, залишалися прогалини у матеріально-технічному забезпеченні програм. Державні програми сільської молоді включали в себе завдання, спрямовані на розбудову молодіжних центрів зайнятості і загальнообов'язкового державного соціального страхування, забезпечення молоді першим робочим місцем тощо. У ході їх виконання намітилися певні позитивні зрушення, що потребували подальшого вивчення і поширення серед зацікавлених осіб і організацій. Разом з тим, дані програми не стали ефективним інструментом розв'язання проблеми соціального забезпечення трудящої молоді села, як це декларувалося у їх цілях та завданнях.

- На умовах повсякдення сільської трудящої молоді відображалися зміни у матеріально-побутовій сфері села. Проблема задоволення соціально-побутових потреб молоді виділялась особливо гостро. Явища у виробничій сфері спричинили погіршення добробуту на селі. Негативні процеси, що розвивалися в соціально-побутовій сфері села, зумовлювалися хронічною нестачею коштів у державних бюджетах для забезпечення нормального функціонування закладів соціально-культурного призначення, різким зменшенням підтримки цих закладів сільськогосподарськими підприємствами, практичним припиненням державного фінансування розвитку сільської соціальної інфраструктури, низьким попитом населення на платні послуги. Молоде селянство України проживало здебільшого за побутових умов, що особливо контрастували на фоні сільської місцевості економічно розвинутих країн Європи і Америки, де не було суттєвої різниці в умовах проживання сільських і міських мешканців. Особливо гострою поставала проблема здоров'я сільської молоді. Зогляду на причини економічного характеру (бідність, безробіття, руйнація соціальної інфраструктури) у багатьох молодих людей виникали проблеми із здоров'ям. З'ясовано, що внаслідок особливих умов виробничого процесу та оплати праці на селі у специфічний спосіб відбувалося формування бюджету молоді сім'ї. Відповідно, встановлено основні статті видатків. Констатується, що на загальноукраїнському тлі особисті доходи сільської молоді в цілому залишалися низькими. Матеріальне благополуччя молоді сільської родини залежало від комплексу чинників: наявності сільгоспвиробництва, збереження традиції підтримки батьків, продуктивності особистого господарства

тощо. Особисте господарство виконувало роль своєрідного буфера між безробіттям і легальною зайнятістю, гармонізувало сферу внутрісімейних відносин. Структура особистого споживання сільської молоді залишалася деформованою, мала незначні обсяги, специфічні смаки.

- Сфера дозвілля і відпочинку стала чинним компонентом якості повсякденного життя сільської молоді. Погіршення матеріальних умов життя і праці більшості молоді, згортання фізкультурно-масової та оздоровчої роботи, спричинило негативний вплив на фізичне здоров'я молоді, її психоемоційний стан, стимулювало поширення негативних відхилень у поведінці. Молодь села втрачала інтерес до культурних і духовних надбань; проведення дозвілля поза офіційними закладами культури і відпочинку, намагання штучно гіперболізувати культурні потреби тощо. Проведення сільською молоддю вільного часу, спілкування з друзями та однолітками залишалось одним з важливих аспектів її соціалізації. Соціально-економічні негаразди, що мали місце на селі і в Україні в цілому, відповідним чином позначалися на дозвіллі, його обсягах, духовно-культурному змісті. Українське село, а в ньому і сільська молодь, переживала своєрідний духовно-ідейний вакуум, пов'язаний із кризою минулої системи соціальних цінностей і недостатнім освоєнням новітніх соціально-духовних практик.

- Під впливом стрімко змінних суспільних пріоритетів трансформувались цінності, світогляд сільської трудящої молоді. Протягом досліджуваних нами років значна частина молоді втрачала позитивні життєві орієнтири, можливості реалізації інтересів та планів. Ослаблення дії старих регулятивних чинників і не сформованість нових спричинила істотне посилення негативних явищ, поширення поведінкових стерестипів, хибно прийнятих за вияви свободи особистості. Ставлення молоді до життєвих цінностей змінювалося по мірі засвоєння нею основних ідей, концепції та теорії світобудови й трансформації самих суспільних відносин. Сільська молодь жила в біполярному ціннісному вимірі, один полюс якого був пов'язаний з ринковою і демократичною модернізацією суспільства, а інший навпаки, із захистом від радикальних змін, усування дій і небезпек, конфліктів, що могли порушувати традиційний порядок речей. Не відкидаючи прагнення до продуктивної зайнятості й самоствердження, молодь села за умов звуженого попиту та на фоні широкого спектру економічних інтересів значно вище ставила інтереси швидкого збагачення, ніж це відбувалося в колі інших вікових категорій села. Це вказувало на те, що більшість сільської молоді прагнула бути не лише пасивним учасником ринку праці, а брати активну участь у веденні власного бізнесу, реалізуватися через самозайнятість. Важкі умови функціонування більшості фермерських господарств стримувало розвиток такої форми сільського підприємства. Питання національної культури і мистецтва в ієрархії найважливіших для молодих селян проблем посідали далеко не перші місця. Із зміною сімейного статусу сільської молоді зменшувались інтереси до проблем культурного життя, а рівень добробуту супроводжував його зростанням. Спосіб життя сільської молоді піддавався впливу соціально-економічних і глобалізаційних практик.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ:

Статті у наукових фахових виданнях

1. *Усенко Н. М.* Дозвілля та відпочинок у вимірі повсякденного життя сільської трудящої молоді: зміни 1990–2000-х років / Н. М. Усенко // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського: зб. наук. праць / Гол. ред. В.Д. Будак – Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2014. – Вип. 3.37 (105). – С. 107-111
2. *Усенко Н. М.* Трудяща молодь села у приватному сільському підприємстві: повсякденний вимір (1990-2000-і роки) / Н. М. Усенко // Гілея: науковий вісник: збір. наук. праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Гілея», 2014. – Вип. 89 (№ 10). – С. 101-105
3. *Усенко Н. М.* Побутовий аспект повсякденного життя сільської трудящої молоді: зміни 1990-2000-х років / Н. М. Усенко // Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах / Гол. ред. С. А. Квітка. – Дніпропетровськ. 2014. – № 11 (115) листоп. – С. 148-152
4. *Усенко Н. М.* Сільський життєвий простір як умова повсякдення трудящої молоді: тенденції 1990–2000-х років / Н. М. Усенко // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського: збір. наук. праць./ Гол. ред. В.Д. Будак – Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2014. – Вип. 3.38 (106) – С. 97-102
5. *Усенко Н. М.* Державна політика як чинник повсякденного життя сільської трудящої молоді 1990–2000-х років / Н. М. Усенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Серія 6: історія. Вип. 10. – С. 419-428.
6. *Усенко Н. М.* Проблема життєвих цінностей у практиках повсякдення сільської трудящої молоді: тенденції 1990–2000-х рр. / Н. М. Усенко // Black sea scientific journal of academic research. Multidisciplinary journal. September-october 2014 volume 16 issue 09 – Tbilisi, Georgia 2014. – С. 45-49

Матеріали конференцій

7. *Усенко Н. М.* Зміни в соціальному середовищі сільської молоді (1990–2000-ні рр.) / Н. М. Усенко // Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / Відп. ред. і упор. О.В. Потильчак, І.Г. Ветров, О.О. Сушко, м. Київ, 13 березня 2013. – К.: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2013.– С. 476-481.
8. *Усенко Н. М.* Зміни в дозвілєвих та культурних потребах сільської молоді (2000-і рр.) / Н. М. Усенко // Дні науки історичного факультету: Матеріали міжнародної наукової конференції молодих учених. – Вип. VI / Редкол.: чл.-кор. НАНУ, проф. В. Ф. Колесник (голова), доц. О. Ю. Комаренко (заст. голови), І. В. Семеніст (відп. ред.) та ін., м. Київ, 25 квітня 2013.– К.: Наукове товариство студентів та аспірантів, 2013.– С. 87-88.

9. *Усенко Н. М.* Заклади охорони здоров'я та їх доступність для сільської молоді / *Н. М. Усенко* // Глухівські наукові читання – 2013: зб. матер. III Міжнар. наук. конф. молодих вчених та студентів, присв. 270-літтю укладання «Прав, за якими судиться малоросійський народ» (15-17 листоп. 2013 р., Глухів) / Редкол.: О.І. Курок. – К.: Центр пам'ятознавства НАН України і УТОПК, 2013. – С.164
10. *Усенко Н. М.* Сільська молодь у міграційних процесах (2000-і роки) / *Н. М. Усенко* // Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє: результати сьомої міжнародної конференції: зб. наук. праць (3 вересня 2014 р.) / Відп. ред. М. М. Приходько, С. В. Тонких. – К.: «Аграф Медіа Груп», 2014. – С. 65-70.
11. *Усенко Н. М.* Освіта, культура, релігія як чинники повсякденного життя сільської молоді у 1990–2000-х рр. / *Н. М. Усенко* // Українознавчий альманах. – К., 2014. Вип. 17. – С. 62-64

АНОТАЦІЇ

Усенко Н. М. Повсякдення сільської трудящої молоді України: зміни 1990–2000-х років. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2015.

На основі репрезентативного кола опублікованих та архівних джерел, значного масиву літератури в дисертації розглянуто зміни у повсякденному житті сільської трудящої молоді протягом 1990–2000-х років. Досліджені соціально-економічні та суспільно-політичні чинники формування середовища її повсякденного життя. Розглянуто зміни у підходах незалежної держави, суспільних інститутів до соціальних проблем молоді. Вивчено вплив суспільних чинників на її соціальне благополуччя. Охарактеризовано місце і роль у формуванні умов повсякдення сільського життєвого простору (природних, виробничих, соціально-побутових факторів).

Визначено місце сільської молоді у соціальній структурі українського суспільства, особливості формування та еволюції молоді сім'ї. Висвітлено роль державної політики у житті сільської молоді. На основі аналізу численних соціально-економічних, політико-правових, історичних чинників, зроблена спроба комплексного аналізу напрямків діяльності, поведінки та світоглядних цінностей молоді. З'ясовані шляхи матеріально-господарського забезпечення молоді, зокрема умови задоволення соціально-побутових потреб, рівень матеріального забезпечення, форми організації дозвілля та відпочинку. Розкрита роль сільської трудящої молоді у розвитку економічного потенціалу незалежної держави, розбудови освіти, культури, а також місце в її житті освіти, культури, релігії.

Ключові слова: сільська молодь, повсякденне життя, побут, дозвілля, сім'я, суспільство, соціальні відносини, село, незалежна держава, підприємництво.

Усенко Н. М. Повседневная жизнь сельской трудящейся молодежи Украины: изменения 1990–2000-х годов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2015

На основании новых исторических опубликованных и архивных источников, значительного количества литературы в диссертации исследуются изменения повседневной жизни сельской трудящейся молодежи на протяжении 1990–2000-х годов. Рассмотрено изменения в подходах независимого государства, общественных институтов к социальным проблемам сельской молодежи. Исследованы социально-экономические и общественно-политические факторы формирования среды ее повседневной жизни. Сельское жизненное пространство рассматривалось как условия повседневности молодежи. Определено, что социально-экономическое положение молодежи села непосредственно зависело от потенциала сельскохозяйственного производства, социально деструктивных явлений, которые существенно ускоряли его депопуляцию. Исследованы изменения в численности, региональном размещении, социально-квалифицированном составе. Сделан вывод, что сельская молодежь имела много общих признаков, характерных для молодежи вообще, но и имела много особенных черт, которые определяли ее как большую самостоятельную группу. Сельская молодежь оставалась наиболее незащищенной в экономическом плане частью общества, в ее среде происходили ценностные трансформации. Исследованы особенности формирования и эволюцию молодой семьи. На протяжении 1990–2000-х годов сельская семья эволюционизировала в условиях новой повседневности. Произошли изменения в характере развития семьи, которые охватывали все стороны ее жизнедеятельности.

В диссертации освещено влияния на благополучие молодежи государственной политики. Молодежная политика государства не отличалась целостностью и часто не учитывала отличия ее контекстного наполнения для молодежи села и города. Имели место различия в подходах к социальной защите сельской молодежи в аграрной, социальной, бюджетной, региональной политиках.

На основе проведенного комплексного анализа отмечается, что на протяжении исследуемого периода расширения спектра социальной ориентации сельской молодежи сдерживались по причине ухудшения социальной инфраструктуры села. Происходили изменения в уровне материального обеспечения молодежи.

Определены основные источники пополнения семейных бюджетов, изменение в системе потребления молодежью социальных благ, характере расходов. Произошли изменения в досуге сельской молодежи. Они зависели от динамичности социально-экономического развития села, эволюции ценностных характеристик молодежи.

Автор пришла к выводу, что сельская молодежь заняла определенное место в экономической жизни независимого государства. Молодежное предпринимательство стало существенным явлением общественных

преобразований. Экономическое мышление сельской молодежи измененное под влиянием общественных приоритетов, ментальных стереотипов, экономики в целом.

Исследовано влияние специфических сельских условий жизни на социальных настроениях молодежи. Определено, что для молодежи села происходил рост ценности интеллекта, спрос на образование, информационные технологии. С другой стороны, она отличалась от других возрастных групп стремлением определять собственные ценности, усвоения способов жизни, форм самореализации.

Ключевые слова: сельская молодежь, повседневная жизнь, быт, досуг, семья, общество, социальные отношения, село, независимое государство, предпринимательство.

Usenko N. M. Daily occurrence of rural working young people of Ukraine: changes of 1990–2000-th. – Manuscript.

The dissertation is submitted for the scholarly degree of Candidate of History. Specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – National Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2015.

The dissertation shows the changes in the basis of representative circle of the published and archived sources, considerable array of literature everyday life of rural working young people during 1990–2000-th on. The socio-economic, social and political factors of forming of environment of everyday life are investigated in it. These changes are considered in going of the independent state, public institutes to the social problems of young people. Influence of public factors is studied on it social prosperity. A place and a role are described in forming of terms of daily occurrence of rural vital space (natural, productive, socio-domestic factors).

The location of rural young people is determined in the social structure of Ukrainian society, feature of forming and evolution of young family. The role of public policy are showed in life of rural young people. The attempt of complex analysis of directions of activity, behavior and world view values of young people are done on the basis of analysis of numerous socio-economic, politically-legal, historical factors. It was found out the ways of the materially-economic providing of young people, in particular terms of satisfaction of socio-domestic roles, level of the material providing, form of organization of leisure and rest. At the research work the exposed role of rural working young people is widely showed in development of economic potential of the independent state, development of education, culture and also place in education, culture and religion life.

Keywords: rural young people, everyday life, way of life, leisure, family, society, social relations, village, the independent state, enterprise.

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова



100304168



Підписано до друку 14.05.2015 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 198
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.